

G. 6 okt. 1990

Joden werden geïsoleerd, de bisschoppen zwegen

Bijna twee jaar lang, toen in feite over het lot van de joden werd beslist, zwegen de Nederlandse bisschoppen. Hans Jansen mengt zich opnieuw in de discussie over het boek van Johan Snoek.

Johan Snoek maakt in zijn boek *De Nederlandse kerken en de joden: 1940-1945* duidelijk, dat de Nederlandse bisschoppen vanaf 17 februari 1942 krachtig tegen de jodenvervolgning (gevangenneming, deportaties en moord) hebben geprotesteerd. Dat is niet nieuw, omdat velen (met name L. de Jong) in de afgelopen decennia tot dezelfde conclusie kwamen. Ik heb in mijn artikel van 28 juli in HN deze conclusie onderschreven: 'Toen het voor de aartsbisschop onomstotelijk duidelijk was geworden dat de joden met de dood werden bedreigd, heeft hij zich (samen met de andere bisschoppen) onverzettelijk gedragen in zijn openlijk protest tegen de gruweldaden van de Duitsers!'. Desondanks schrijft Jan Ridderbos in HN van 15 september, dat ik de geschiedenis heb vervalst, omdat ik zou hebben geschreven 'dat het Nederlands episcopaat nooit openlijk tegen de massale jodendeportatie' heeft geprotesteerd. Ridderbos zou nog wat van mijn vroegere leraar Latijn kunnen leren, die wel drie keer in de les zei: 'Kijk toch wat er staat!'

Apartheidspolitiek

Wie een boek schrijft over *De Nederlandse kerken en de joden: 1940-1945*, zal toch ook aandacht moeten besteden aan de vraag, of en op welke wijze de Nederlandse bisschoppen van zich lieten horen, toen tussen mei 1940 en februari 1942 het joodse volksdeel (ongeveer 130.000 joden) uit het geheel van het Nederlandse volk werd afgescheiden. Op welke wijze voltrok zich dit proces van discriminatie, stigmatisering en isolatie, dat ik in mijn artikel met het woord 'apartheidspolitiek' heb weergegeven?

1940: Een dag na de capitulatie heeft de arisering van het ANP plaats: de joodse medewerkers worden op straat gezet. In mei 1940 wordt eveneens de Nederlandse Bioscoopbond geariseerd. Op 16 juli 1940 wordt joden het ritueel slachten verboden, dat van grote betekenis is voor de joodse levenswijze. Een verordening van 22 augustus 1940 luidt dat uit alle bibliotheken boeken van joodse schrijvers moeten verdwijnen: lijsten van verboden boeken moeten worden gemaakt. In de tweede helft van oktober 1940 wordt ook in ons land de ariërverklaring afgedwongen: ambtsontheffing van joodse ambtenaren als overgang tot hun ont-

slag en verbod van benoeming en bevordering van joden. Ontheffing (voorlopig) van ambt, ere-ambt of dienst geldt ook voor leden van vertegenwoordigende publiekrechtelijke lichamen, enzovoorts en zovoorts. Op het Amsterdamse telefoonkantoor mogen joden niet eens meer op de zaal komen om van andere niet-joodse collega's afscheid te nemen. Ze zien hen als leprozen, als onreine lieden!

Zelfs de Hoge Raad, als geen ander hoeder van de grondwet, vult al begin oktober de ariërverklaring in, verraadt daarmee zijn joodse president mr. L. E. Visser en legaliseert daarmee het verschil tussen joden en niet-joden. Presser zal later over deze invoering van de ariërparagraaf in Nederland schrijven: 'Zo gingen de joden eruit, voordat ze eraan gingen', en Abel Herzberg merkt over de ondertekening van de ariërverklaring op: 'Elk voor zich tekende het doodvonnis over de eigen beschaving!' In een rekest van 24 oktober 1940 laten vertegenwoordigers van zes protestantse kerken horen, dat zulke anti-joodse maatregelen in strijd zijn met de christelijke barmhartigheid. Toen prof. Slotemaker de Bruïne een afschrift van dit rekest aan de aartsbisschop van Utrecht had gezonden, bleek dat de meningen van de bisschoppen zo verdeeld waren, dat zij geen herderlijke brief schreven om tegen de invoering van de ariërparagraaf te protesteren.

Bijna te laat

In deze tijd worden tienduizenden exemplaren verspreid van een geschrift van de scherpsziende en moedige predikant dr. J. Koopman, getiteld *Bijna te laat*, waarin hij genoemde zes vertegenwoordigers van protestantse kerken verwijt, dat ze 'zo ontzettend correct' waren geweest in hun rekest aan de bezetter en dat de christenen zelf geen duidelijke vingerwijzing hadden ontvangen: tekenen of niet tekenen.

In de tweede helft van dit geschrift doet Koopman een hartstochtelijk beroep op de secretarissen-generaal, op de burgemeesters, op de ambtenaren, op de bestuurders van christelijke scholen en omroepverenigingen en op het Nederlands episcopaat, opdat zij zich duidelijk tegen de invoering van de ariërparagraaf in Nederland uitspreken. Hij schrijft: 'De joden gaan eruit. Daaromtrent moeten

wij ons niet de flauwste illusies maken. Zij gaan eruit en zij gaan eraan!' Ondanks dit beroep van Koopman, zweeg het episcopaat.

Op 22 oktober 1940 wordt de berucht geworden verordening over 'registratie van ondernemingen en personen' uitgevaardigd, waarin onder meer wordt bepaald, dat niet alleen ondernemingen waarvan joden eigenaars waren moeten worden geregistreerd, maar ook 'als tenminste een der tot wettige vertegenwoordiging der onderneming bevoegde personen of tenminste één van de leden van de Raad van Commissarissen jood is'. Snel daarna is de arisering van het hele bank- en bedrijfswezen een feit geworden. Op 23 november 1940 heeft de arisering van de Nederlandse Journalistenkring plaats: 37 joden worden ontslagen uit hun functie.

Boekwinkels

1941: In januari 1941 wordt een onderzoek ingesteld naar de joodse invloed in uitgeverijen en boekwinkels: 36 winkels en 10 uitgeverijen worden gesloten. *De Novellen en Gedichten*, het geschenk in de Boekenweek 1941, moet op grond van de joodse afstamming van een van de redacteuren, worden vernietigd: 4700 exemplaren worden verbrand. In de verordening van 10 januari 1941 wordt bepaald: aanmelding en registratie van alle joden, allemaal, heel, half, kwart, orthodox of vrijzinnig. Als reden wordt opgegeven, dat de joodse invloed op het Nederlandse leven in zijn geheel ondraaglijk is geworden.

Op 24 januari treedt deze verordening in werking. Enkele maanden later maakt de Rijksinspectie bekend, dat 160.820 joden zich hebben laten registreren: 140.552 joden, 14.549 halfjoden en 5719 kwartjoden. Bovendien beveelt Rauter, dat in alle persoonsbewijzen van de geregistreerde joden een J (= Jood) met zwarte stempelinkt moet worden aangebracht. In veel gevallen is de 'J' het doodvonnis van de houder.

In februari 1941 wordt een 'numerus clausus' voor joodse studenten aan Nederlandse universiteiten ingevoerd: 11 februari 1941 bepaalt Seyss-Inquart dat de inschrijving van joodse studenten aan Nederlandse universiteiten en hogescholen wordt beperkt bij door de secretaris-generaal van het departement van onder-

oktober 1941 wordt het niet-joden heel gemakkelijk gemaakt om joden uit welk beroep dan ook te ontslaan. Op dezelfde datum wordt ook nog bepaald, dat joden geen lid meer mogen zijn van welke vereniging of stichting dan ook. Tenslotte verbieden de SS'ers niet-joden arbeid te verrichten in huishoudingen van gezinnen, waarvan een jood het hoofd is, of waarvan een jood blijvend dan wel tijdelijk, mits voor langere tijd dan vier weken ononderbroken, deel uitmaakt. Deze laatste verordening werd volgens Abel Herzberg gemotiveerd 'door de zedelijke gevaren, die 'Arische meisjes in joodse gezinnen lopen'.

De zwarte J

In februari 1942 is het hele 22 maanden durende proces van discriminatie, stigmatisering (de zwarte 'J' in het persoonsbewijs) en isolatie zo goed als afgesloten (alleen de stigmatisatie met de gele ster zou in het voorjaar van 1942 nog volgen). Het joodse volksdeel is uit het geheel van het Nederlandse volk afgesneden zonder dat de bisschoppen ook maar één keer hun mond open deden om iets van een afkeuring over deze discriminatie, stigmatisering en isolatie te laten horen. De aartsbisschop protesteerde in september 1941 alléén tegen het verwijderen van scholen van katholiek gedoopte kinderen (leerlingen) vanwege hun joodse afstamming. Maar toen nam hij geen joden in bescherming, maar leden van zijn eigen kudde. Toen alle bisschoppen op 13 januari 1941 kerkelijke maatregelen namen tegen NSB'ers en 3 augustus 1941 het lidmaatschap van nationaal-socialistische mantelorganisaties verboden, kapitelden zij katholieken en ging het niet over joden!

Welnu, Johan Snoek gaat in zijn boek *De Nederlandse kerken en de joden: 1940-1945* aan dit zwijgen van de bisschoppen gedurende bijna 22 maanden (mei 1940 - 17 februari 1942) praktisch helemaal voorbij, terwijl historici die over deze periode hebben geschreven (Herzberg, Presser, De Jong en Blom) onomstotelijk duidelijk hebben gemaakt, dat over het lot van 130.000 Nederlandse joden werd beslist toen zij via de weg van discriminatie, stigmatisering en isolatie uit het geheel van het Nederlandse volk werden afgescheiden.

Het gaat er mij niet om, zoals Jan Ridderbos in zijn artikel volkomen ten onrechte stelt, dat Snoek in zijn boek uitvoerig de vraag had moeten beantwoorden, waarom het Nederlands episcopaat zweeg, toen voor de oorlog de 'Ariëparagraaf' en de 'Neurenbergerwetten' in Duitsland werden ingevoerd, maar dat hij zelfs niet eens de vraag stelt, waarom de Nederlandse bisschoppen bijna twee jaar lang zwegen, toen deze afschuwelijke anti-joodse wetgeving ook in Nederland werd ingevoerd.

Het spreekt vanzelf, dat bij een antwoord op deze vraag ook het beleid van de Nederlandse bisschoppen vóór 1940 ter sprake moet komen en dat van het Vaticaan en andere kerkprovincies. De Nijmeegse historicus professor Manning, zonder twijfel de beste kenner van het

katholicisme in de tweede wereldoorlog, schrijft in zijn onlangs gepubliceerde bundel *Mensen en situaties. Scènes uit het katholieke leven in de negentiende en twintigste eeuw*, dat het beleid van de Nederlandse bisschoppen in de tweede wereldoorlog op geen enkele wijze een breekpunt is in het beleid dat zij voor 1940 voerden.

Het is wonderlijk, dat er in ons land nog reformatorische theologen zijn, die kennelijk niet weten, dat zeker in die jaren elke katholieke kerkprovincie haar beleid zo veel mogelijk afstemde op dat van Rome en de wereldkerk.

Op 17 februari 1942 bespraken Aalders (hervormd), Van Dijk (gereformeerd) en Van de Loo (katholiek) met Seyss-Inquart de tekst van een *Memorandum*, dat hem eerder is toegezonden, waarin ik onder meer het volgende lees: 'De kerken wensen nu niet een debat te openen over de politieke maatregelen tegen de joden in het algemeen (cursivering in het *Memorandum*). Zij wensen zich te beperken tot het feit dat in de loop van het jaar 1941 talrijke joden zijn gevangengenomen en weggevoerd, en dat sindsdien officiële mededelingen omtrent schrikbarend hoge sterfgevallen onder de gedeporteerden zijn binnengekomen. De kerken zouden hun meest elementaire plichten verzaken, als zij niet van de overheid zouden verlangen dat aan deze maatregelen paal en perk wordt gesteld!'

Geen debat

Ook al was aan de audiëntie bij Seyss-Inquart aanvankelijk de voorwaarde verbonden, dat de kerken zaken aan de orde zouden stellen die tot de kerkelijke sfeer behoorden, en dat zij zich niet met politieke zaken zouden bemoeien, uit het *Memorandum* blijkt duidelijk het tegendeel. Zij wilden geen debat aangaan over politieke maatregelen tegen de joden in het algemeen (maatregelen die in de loop van 1940 en 1941 waren genomen om de joden te discrimineren, te stigmatiseren

en te isoleren), maar tegen bepaalde politieke maatregelen ('..... zij wensen zich te beperken tot...').

Het *Memorandum* is een scherp protest van genoemde kerken tegen de politieke maatregelen van gevangenneming en wegvoering, als gevolg waarvan talrijke joden in 1941 waren omgekomen. Het is duidelijk, dat hier wordt gezinspeeld op de gevangenneming en deportatie van 425 jonge joodse mannen uit Amsterdam (zie boven), die al in Mauthausen waren vermoord en waarover in de loop van 1941 een brede discussie was ontstaan.

Veel te laat

Het *Memorandum* is een felle aanklacht tegen de eigenlijke jodenvervolgving die al op kleine schaal in 1941 was begonnen, maar impliceert zeker geen duidelijke veroordeling van de 'apartheidspolitiek', die twee jaar lang met betrekking tot de joden was gevoerd. De drie vertegenwoordigers van de kerken hebben zich, denk ik, goed gerealiseerd, dat het veel te laat was om hierover nog een debat aan te gaan, nu het joodse volksdeel radicaal uit het geheel van de Nederlandse samenleving was afgescheiden.

Het IKO (Interkerkelijk Overlegorgaan) was van plan op 22 maart in een kanselboodschap de gemeenten in te lichten over de audiëntie bij de rijkscommissaris en over nieuwe maatregelen van de bezetter. Om een acuut conflict met Seyss-Inquart te voorkomen, zag men hiervan echter af. Wel werd 19 april in de gemeenten een Getuigenis voorgelezen, waarin ik onder meer lees: 'Over de rechteloosheid, de onbarmhartigheid tegenover het joodse volksdeel..... heeft de kerk haar getuigenis gegeven'. De aartsbisschop voegde op verzoek van ds. Gravemeyer met name deze zin toe aan de tekst van een bisschoppelijke brief over de Arbeidsdienst, die ter verzending klaar lag. We kunnen in deze zeer algemene termen een veroordeling lezen van het twee jaar durende proces van uitschakeling van het

NIEUWE EDITIE: 2e JAARGANG No. 1

Het Joodsche W

UITGAVE VAN DEN JOODSCHEN RAAD VOOR AMSTERDAM

ONDER VERANTWOORDELYKHEID VAN A. ASSCHER EN PROF. DR. D. COHEN

Tweede beschikking betreffende Joden Zit

van 30 Juni 1942

Medegedeeld wordt, dat het verbod om tusschen 20 en 6 uur buiten de woning te vertoeven, aldus moet worden opgevat, dat ledere Jood verplicht is zich in dien tijd binnen de eigen woning te bevinden. Alleen zij, die een reisuvergunning in hun bezit hebben, mogen gedurende dien tijd vertoeven ten huize van hun gastheer. Reisuvergunningen geven echter geen recht, tot het gebruik maken van stedelijke openbare vervoermiddelen.

De Joods 's-Gr Siche ling van bank plein

..... geldt het volgende: kan behalve

